

*Mihály Nikolett – Komáromi Nándor –
Rónai Ramóna – Bruder Emese*

Demográfiai és szociál- pszichológiai hatások az életszínvonal minimális és ideális szintjének megítélésében

**Demographic and Socio-Psychological Effects
in Judging the Minimum
and Ideal Standard of Living**

Összefoglalás

Egy uniós kutatás 26 tagállamban végzett vizsgálatot, melyben összehasonlító mutatószámokat hoztak létre az életszínvonalra vonatkozóan. Tanulmányunk alapötletét ez a kvalitatív kutatás adta. Felmerült ugyanis, hogy a megkérdezettek szociális és gazdasági helyzete erősen moderálta, hogy egy adott nemzetben mit tekintenek „minimálisan elfogadhatónak” és „megengedhetőnek” bizonyos jószágok és szolgáltatások esetében. Ennek megfelelően az így kialakított fogyasztói kosarak nem feltétlenül tükrözik azt,

DR. MIHÁLY NIKOLETT, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem (mihaly.nikolett@gtk.szie.hu); DR. KOMÁROMI NÁNDOR, egyetemi docens, Szent István Egyetem (komaromi.nandor@gtk.szie.hu); RÓNAI RAMÓNA, Szent István Egyetem (ronai.ramona@gmail.com); DR. BRUDER EMESE, egyetemi adjunktus, Szent István Egyetem (bruder.emese@gtk.szie.hu).

hogy mi az adott társadalomban a méltányos részvételhez szükséges és elengedhetetlen minimum-életszínvonal. A vágyott, minimális vagy elégséges életszínvonal kitűzése és megteremtése ugyanis számos tényező függvénye. Véleményünk szerint fontosak a demográfiai tulajdonságok, de legalább ilyen meghatározó, hogy milyen személyiségjegyekkel, pszichológiai hatásokkal, és szociokulturális gyökerekkel rendelkezik az egyén. Az alábbi tanulmány ezekhez a tényezőkhöz kapcsolódó kutatási eredményeket tekinti át, illetve mutat be egy kapcsolódó, nők körében végzett kvantitatív kutatást.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: I31, I38, H31, H53

Kulcsszavak: életszínvonal, háztartás, identitás

Summary

The EU carried out research in 26 Member States using comparative indicators on the standard of living. The qualitative research served as a basis of this paper, as it was suggested that the social and economic situation of the respondents might have had a significant impact on the concepts 'minimum acceptable' and 'affordable' in any given nation in terms of certain goods and services. Accordingly, the consumer baskets created this way do not necessarily reflect the required and inevitable minimum standard of living in the given society. As a matter of fact, setting and achieving the desirable, minimum or satisfactory standard of living depend on a lot of factors. In our opinion demographic characteristics are also important but the respondents' personality traits, psychological impacts and social and cultural background are also as important. Our paper reviews the research results on the topic and presents empirical research carried out with women.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: I31, I38, H31, H53

Keywords: standard of living, households, identity

ELMÉLETI HÁTTÉR

Irodalmi elemzésünk során elsősorban arra fókuszáltunk, milyen tényezők határozzák meg az életszínvonalra vonatkozó elképzeléseket, illetve az azzal való elégedettséget. Így különös figyelmet kaptak a demográfiai tényezők, az ebből fakadó heurisztikák és szociálpszichológiai hatások. A következő részben ezeket tekintjük át.

Életszínvonal, elégedettség és demográfiai tényezők

Az „életszínvonal” a szótári meghatározás szerint: „Valamely társadalom, közösség (gazdasági, művelődési) létfeltételeinek, különböző jövedelmének és fogyasztásának mértéke, foka” (Magyar értelmező kéziszótár, 2003). A nemzetközi szakirodalomban az életkor és az életminőség összefüggése kapcsán ellentmondásos kutatási eredmé-

nyek születtek. Néhány szerző szerint az életkor és az életminőség között nincs kapcsolat, vagyis a fiatalok, a középkorúak és az idősek egyformán boldogok és elégedettek (Diener et al., 1997; Easterlin, 2001). Azonban olyan eredmények is születtek, miszerint az életkor és az életminőség U alakú görbét ír le, vagyis a fiatalok és az idősek elégedettebbek, mint a középkorúak (Frey-Stutzer, 2002; Blanchflower–Oswald, 2001). Diener (1984) szerint a fiatalok több élvezetet találnak az életben, azonban az idősebbek pozitívabb képet festenek arról. A szerző ezt azzal indokolja, hogy az emberek az életkor előrehaladtával bölcsebbé válnak, és jobban alkalmazkodnak a megteremtett környezetükhöz. Azok között a kutatások között, amelyek az életminőség és az életkor között a lineáris összefüggést vizsgálták, a pozitív és a negatív összefüggésre utaló eredmény is megtalálható. Pozitív összefüggést talált például Horley és Lavery (1995); Sheldon és szerzőtársai (2005) azonban azt tapasztalták, hogy ez a pozitív összefüggés csak addig áll fenn, amíg az emberek eléri az ötvenéves életkort, ezután már nem kimutatható. Ugyanezt támasztja alá a KSH 2014-ben végzett magyarországi vizsgálata. A kutatás szerint a fiatal felnőttek a legelégedettebbek, és ez az elégedettség egészen 45–54 éves korig eltart, majd ezt követően jelentősen csökken; érdekes eredmény, hogy a 16–64 évesek körében a nők elégedettebbek. Más kutatások szerint az életkor és a szubjektív életminőség közti összefüggés iránya negatív (Lomranz et al., 1990; Koo et al., 2004). Koo és szerzőtársai azonban kiemelik, hogy az életminőség időskori csökkenése csak bizonyos esetekben áll fenn, mint például az alacsony iskolai végzettség, az élettárs hiánya, a rossz egészségi állapot.

Kopp és Martos (2011) magyarországi kutatásai szerint a szubjektív életminőség változásai nincsenek lineáris és egyirányú kapcsolatban a gazdasági növekedéssel, azaz nem feltétlenül igaz az, hogy a gazdasági fejlődéssel jóllét alakul ki egy társadalomban. Ha a gazdasági aktivitást vizsgáljuk, ott elmondható, hogy a munkahellyel rendelkezők közül a teljes munkaidőben dolgozók a legelégedettebbek az életkörülményeikkel, közülük is leginkább a vállalkozók elégedettsége a kiemelkedő. A munkahellyel nem rendelkezők körében a tanulók rendelkeznek a legnagyobb elégedettséggel. A kutatás rávilágít arra is, hogy a legkevésbé elégedettek azok, akik nem rendelkeznek munkahellyel, számukra ez nemcsak gazdasági probléma, hanem az egyén pszichés, mentális állapotára is negatív hatással van. Az egészségi állapot kapcsán kimutatható, hogy eltérés van az egészségi állapot szubjektív és objektív megítélése között. Az életminőség megítélésével a szubjektív egészségi állapot áll kapcsolatban (Fekete, 2006). Utasi (2002) empirikus adatokkal igazolta, hogy az egyéneket körülvevő szociális háló, a társas kapcsolatok szolidaritása és a kapcsolatokon keresztül megnyilvánuló szeretetforrás elősegíti a boldogság és elégedettség érzetének növekedését. Kimutatta továbbá, hogy a boldog embereknek kétszer annyi barátjuk van, mint a boldogtalanoknak. Lengyel és Janky (2003) is azt igazolták, hogy a társas kapcsolatok közül a barátok hiánya erősen valószínűsíti a boldogtalanságot. Ennek további tárgyalása azonban nem tartozik vizsgálódási körünkbe. (A jólét mérésének elméleti alapjairól és problémáiról kitűnő összefoglalót nyújt Gébert, 2012.)

A közelmúltban egy uniós kutatás a tagállamok szegénységküszöbéhez kapcsolódóan végzett felmérést. A 26 tagállamban végzett, fókuszcsoporthoz kapcsolódóan

talmazó kutatás olyan társadalmi mutatószámokat próbált létrehozni, mely mentén az európai országok társadalmi helyzete jól összehasonlítható. Ezek a társadalmi mutatószámok azt jelzik, hogy mennyibe kerülnek bizonyos minimálisan elvárt és elégséges jóság- és szolgáltatáskosarak a különböző országokban, és azt megengedhetik-e maguknak az ott élők. Ezt a jóság- és szolgáltatáscsomagot referencia-költségvetésnek nevezték el. (Ez megmutatja, hogy mi az a minimális bevétel, mellyel az egyén betöltheti szociális szerepeit, és egészségesen élhet.) Minimálisan elégséges feltételnek tekintették azt a szintet, mellyel „tisztességes” és teljes értékű szociális életet tud élni a személy, azaz gazdaságosan tudja vezetni a háztartását, és teljes jogú polgárként részt vehet a társadalomban. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az ember képes a különböző szociális szerepeinek eleget tenni – ilyen szerep lehet például a „szülő”, „rokon”, „barát”, „kolléga” vagy „szomszéd”. Egy jó szülőnek például (gazdasági értelemben is) képesnek kell lennie megfelelően nevelni a gyermekét, biztonságos gyermekkort biztosítva, hogy magabiztos felnőtté válhasson. Egy másik példa: annak érdekében, hogy az egyén „jó barátta” váljon, be kell fektetnie abba, hogy a barátokkal szórakozni mehessen, vagy meghívja őket az otthonába. Ahhoz tehát, hogy a különböző szociális szerepeinket megfelelően töltsük be, egy minimális jövedelmi szint feltétlenül szükséges.

Összesen 25 tagállamban 75 fókuszcsoporthoz lekérdezést végeztek, melynek szereplői 30 és 50 év közötti fővárosi, „egészséges” személyek, akik különböző társadalmi és gazdasági háttérrel rendelkeztek. Négy hipotetikus háztartástípusra készítették el a beárazott kosarakat: 1. két gyermeket nevelő házaspárra; 2. két gyermeket egyedül nevelő szülőre; 3. egyedülálló nőre és 4. egyedülálló férfira (fővárosi, jó egészségi állapotú emberek).

A fókuszcsoporthoz lekérdezés előtt a teljes költségvetés különböző részeinek kialakításán szakértők dolgoztak. A táplálkozási szakemberek például egy kosarat dolgoztak ki az egészséges élelmiszerekre, valamint az azokból elkészíthető ételekre vonatkozóan. A kiindulási elv az volt, hogy ezeknek a kosaraknak a segítségével „minimális” költségvetésből is egészségesen lehet táplálkozni, illetve hogy az egyes egyéneknek és családoknak gazdaságilag képesnek kell lenniük egészségesen táplálkozni, az ehhez szükséges anyagi javakat megteremteni. A kutatók beárazták a kiválasztott ételeket és a szükséges összetevőket, és az így kialakított kosarakat mint egyfajta bevásárlólistát lehetett értelmezni. A fókuszcsoporthoz lekérdezések legfőbb témája tehát az volt, hogy azonosítsák be az emberek azokat az elemeket (termékeket/szolgáltatásokat), melyek szükségesek a különböző szociális szerepek megfelelő megjelenítéséhez, továbbá határozzák meg, mennyi pénzre van szüksége a fentiekhez (pl. Budapesten) egy családnak (ImPROVE, 2015)?

Kutatásunk alapötletét tehát ez a kvalitatív kutatás adta. Véleményünk szerint ugyanis a fókuszcsoporthoz részt vevők szociális és gazdasági háttere erősen meghatározó arra nézve, mit tekintenek „minimálisan elfogadhatónak” és „megengedhetőnek”. Az így kialakított és beárazott jóság- és szolgáltatáskosarak nem feltétlenül tükrözik azt, hogy mi szükséges és elengedhetetlen az adott társadalomban való méltányos részvételhez (mely az uniós kutatás egyik legfontosabb célja volt). Feltételezésünk szerint

ugyanis a már bemutatott tényezőkön túl (életkor, nem, foglalkoztatottság stb.) a jövővédelem és az „identitás” is meghatározza, hogy a megkérdezettek milyen életszínvonalat tartanak „ideálisnak”, „elfogadhatónak”, „elviselhetőnek”. A kérdéskörhöz kapcsolódóan továbbá óhatatlanul figyelembe kell vennünk nemcsak az előbb említett sajátosságokat, hanem az azokból fakadó, a gondolkodást torzító mechanizmusokat is, melyek befolyásolják az ítéletalkotást: speciális módon egyszerűsítik le a problémákat, a logika helyett a szubjektív érzések és a sajátos keretezések válnak dominánssá. A következő részben ezeket tekintjük át.

Heurisztikák és szociálpszichológiai hatások

Tversky és Kahneman kutatásai igazolják, az emberek előrejelzéseik során rendszerint nem követik a várható hasznossági számítások szabályait, illetve az előrejelzés mögött álló tények statisztikai törvényszerűségeit (Kahneman–Tversky, 1973:237). Ehelyett néhány alapvető heurisztikus eljárást alkalmaznak az ítéletalkotásaik során. E heurisztikák olyan mentális műveletek vagy „rövid utak” (shortcuts), melyek bonyolult és kockázatos döntési helyzetekben leegyszerűsítik a problémát; a logika helyett a szubjektív érzések, előítéletek és hüvelykujszabályok válnak dominánssá (Tversky–Kahneman, 1974; Kahneman–Slovic–Tversky, 1982; Kahneman–Tversky, 1996). A szerzőpáros és követők elméleteinek és kísérleteinek eredményeképp megszületett a kilátásmélet, mely a racionalitástól, illetve a racionális várakozások diktálta magatartástól eltérő döntési mintákat azonosította.

Kahneman és Tversky egyik leglényegesebb felfedezése az értelmezési keretrendszerekhez kapcsolódik, és keretezésnek vagy „csomagolásnak” nevezték el. A „csomagolási” vagy „keretezési hatás” (framing effect) azt jelenti, hogy bizonytalan helyzetekben az információk adásának módja meghatározó hatással van az egyéni döntésekre. Például az információk mennyiségében jelentkező különbségek, a probléma előadásának módja vagy az opciók száma, amelyeket a döntéshozóknak felkínálnak, meghatározza, miként keretezi az egyén a problémát, s így milyen döntést hoz majd. A keretezési hatásnak számos alfaját azonosították, de jelen tanulmányban csak a „felidézési előítélettel” foglalkozunk, mivel úgy gondoljuk, hogy az életszínvonal esetében ez az a keretezés, mely különös torzító erővel bír (a három heurisztika egyike). A felidézési előítélet (availability bias) kimondja, hogy az emberek a szokatlan, rendkívüli, látványos és személyesen tapasztalt eseményeket szisztematikusan túlértékelik, amikor döntést hoznak. Ezzel függ össze a dolgok, események szubjektív módon tulajdonított jelentőségének másik meghatározó tényezője is. Azt, hogy egy adott jelenséget, eseményt mennyire gyakorinak ítélnünk, attól tesszük függővé, milyen könnyen hívjuk elő a memóriánkból. A gyakori eseményeket könnyebben tudjuk felidézni, és nagyobb gyakoriságot tulajdonítunk azoknak a jelenségeknek, amelyek valamilyen okból nagyobb hatást tesznek ránk, mint a közömbös, érdektelen eseményeknek (Hámori, 2003:788). Az életszínvonal esetében valószínűsíthető, hogy a jövőre vonatkoztatott elképzeléseket determinálja, milyen jelen/múltbeli gazdasági problémákkal küzd a környezetünk és mi magunk, valamint milyen információink vannak a lehetőségeinkről.

Természetesen más torzító erejű, a vágyott, lehetséges életszínvonal kialakításában meghatározó pszichológiai hatások is érvényesülnek. Itt ezek közül csak három tényezőt veszünk górcső alá: a „társas összehasonlítás” késztetését, az „arctudatosságot” és az „identitást” emelnénk ki.

Társas összehasonlítás. Az emberek rendszerint saját gazdagságukat többre értékelik, s ezáltal boldogabbak, ha helyzetüket másokhoz képest jobbnak látják. (Ezt „referenciabevétel” hipotézisnek is nevezik.) Tehát nemcsak az számít, mennyit keresünk, hanem az is, hogy másokhoz képest mennyit keresünk (sőt!). Fontos például, hogy a nemzeti átlagkeresethez viszonyítva mekkora a bérünk: minél inkább meghaladja az „átlagost”, várhatóan annál elégedettebbek vagyunk az életszínvonalunkkal. Persze a jövedelmünk okozta boldogságszint nemcsak ettől függ, legalább ennyire számít, hogy mennyit keresnek a kollégáink, a szomszédjaink, a barátaink, a rokonaink (vagy legalábbis mit gondolunk arról, hogy mennyit keresnek azok az emberek, akikkel szeretjük összehasonlítani magunkat). Az emberek nagy része egyfajta rangsort alakít ki e tekintetben, s minél előkelőbb helyen helyezi el magát, annál boldogabb, és annál jobb az önértékelése. Sőt, önmagunk ilyesfajta összehasonlítása és az ebből fakadó szubjektív „rangsorhely” erősebb előrejelzője a boldogságszintnek, mint a tényleges kereset mennyisége.

Arctudatosság. Zhang azonban kutatásokkal bizonyítja, hogy azok az emberek, akik folyamatosan másokkal hasonlítják össze magukat, boldogtalanabbak. Eredményei szerint a pénz hatása a jólét érzésére elsősorban attól függ, hogy az embernek mekkora a „másoknak való megfelelés igénye” (az ő elnevezésében „arctudatossága”). Mit is jelent ez pontosan? Egyfelől az egyén szociális státuszát a közösségen belül, másfelől valamifajta vágyakozást, hogy jó színben tűnjünk fel mások előtt. Ha az „arctudatosság” magas, akkor az illető sokat törődik azzal, hogy kedvező legyen a szociális megjelenése, próbálja megtartani, fokozni és védeni a már kialakított képet. Két forrásból származhat az arctudatosság: személyes tulajdonságokból, melyek különleges eredményekhez vezetnek, illetve mások előtt jól megmutatható dolgokból, pl. egészség, pénz. A társas összehasonlítás és az arctudatosság tehát összefügg, éppen ezért a fejletlenebb piacgazdaságokban különleges szerepet játszanak a luxustermékek, melyek a versenyben való helytállást jelzik. Akinek magas az „arctudatossága”, inkább számon tartja majd a rangsorban elfoglalt helyét is, illetve inkább értékeli a pénzt; s ha van belőle, az a szubjektív jólét érzetét is növeli. Ha azonban az ilyen embereknek kevés pénzük van, sokkal boldogtalanabbak lesznek azoknál, akiknek ugyanannyi pénzük van, de másoknak kevésbé kívánnak megfelelni. Általában azt gondoljuk, ha egy kicsit több pénzünk lenne, boldogabbak lennénk, ám ez nem feltétlenül igaz. Amikor elérünk egy magasabb szintet, pillanatnyilag boldogabbak vagyunk, de aztán a megszokás és a társas összehasonlítás késztetése miatt újabb, magasabb igényszint jelenik meg az életünkben. Ezért általános, hogy minél több pénzünk van, annál többet akarunk. Persze árnyalja a képet a személyiség, azaz milyen kulturális háttérrel s ennek megfelelő arctudatossággal és önértékeléssel rendelkezünk.

Az *identitás* több tudományágban megjelenő fogalom, ma már nemcsak a pszichológiában, szociológiában fordul elő, hanem a közgazdaságtanban is felbukkant, mint

gazdasági folyamatokat moderáló tényező. Számos identitás létezik: etnikai, nemzeti, nyelvi, vallási, nemi osztályidentitás stb. Tanulmányunkban elsősorban a szociális identitással foglalkozunk, mivel úgy gondoljuk, leginkább ez gyakorol hatást az élet-színvonalra és a vágott életminőségre. A szociális identitás fogalma Erving Goffman nevéhez köthető, és a következőképpen definiálható: „...az egyéntől várt viselkedést nemcsak a társadalmi szerepek befolyásolják, hanem a személyes érték és választások is, ilyen lehet a becsületesség, szépség stb. A legfontosabb kérdés az, hogy az adott személy milyen identitásokat, milyen identitásszerkezetet tart érvényesnek a maga számára” (Török, 2010). Doyal és Gough alapvető célként az ember mindenfajta elnyomás és kiszolgáltatottság alóli felszabadítását fogalmazza meg, és ennek feltételeit keresi a szükségletkielégítés nézőpontjából.

Alapszükségletként az egészséget és az autonómiát tartják. Úgy vélekednek, hogy a fizikai és mentális egészség együtt a legalapvetőbb emberi szükséglet, melynek kielégítése az egyén alapvető érdeke. Az alapszükséglet másik csoportja az egyéni azonossághoz (identitáshoz) vagy autonómiához kapcsolható. Megfogalmazásuk szerint ez az alkotó tudat alapszükséglete, az a képesség, mellyel a célokat és a célok eléréséhez szükséges stratégiákat megalkotjuk (Doyal–Gough, 1991).

Az identitás kialakulásával E. H. Erikson (1965; 1966a; 1966b) foglalkozott, aki úgy fogalmaz, hogy az identitás az ifjúkor végén alakul ki, amikor a már megszerzett képességek aktiválódnak, és betöltik a megfelelő szociális szerepeket. Berger és Luckmann (1998) meghatározása szerint az egyén identitása az elsődleges szocializációs folyamatban az objektív valóság meghatározott metszetének közvetítésével aktiválódik, és ezt követően már nagyon nehezen módosítható. Más szempontból is vizsgálták, társadalmi meghatározottságot tulajdonítva neki: „... a szervezet, az egyéni tudat és a társadalmi struktúra összjátékából termelt identitás reagál a fennálló struktúrára, megőrzi, megváltoztatja, vagy akár újjá formálja... Az identitástípusok viszont egészükben társadalmi termékek, objektív valóság viszonylag stabil elemei, noha stabilitásuk foka természetesen ismét társadalmilag van meghatározva” (Berger–Luckmann, 1998:237–239).

Ahhoz, hogy a társadalomban az identitásunknak megfelelő szerepet be tudjuk tölteni, figyelembe kell venni az egyéni befolyásoló tényezőket, továbbá az intézményi, fizikai, kulturális és gazdasági körülményeket. A megfelelő társadalmi részvételhez szükség van arra, hogy a különböző társadalmi pozíciók elérhetővé váljanak. Az Európai Bizottság finanszírozásával, az Antwerpeni Egyetem közreműködésével megvalósult kutatásban, amelyben a referencia-költségvetést vizsgálták, különböző társadalmi kategóriákat állapítottak meg. Ezek a kategóriák nők esetében a következők: anya; diák; saját vállalkozást, céget vezető személy; háztartásbeli; valamilyen társulás/szervezet tagja (lehet gazdasági, sport, nemi identitáshoz stb. kapcsolódó); független nő; feleség; állampolgár; barát. Ezen társadalmi pozíciókat a hivatalos társadalmi elvárásoknak és az EU-tagállamok nemzetközi irányelveinek megfelelően alakították ki, figyelembe véve továbbá a nélkülözhetetlen emberi szükségleteket is. Kutatásunkban mi is e besorolást vettük alapul.

A fent vázolt összefüggések és tapasztalataink mentén a következő hipotézisek rajzolódtak ki:

H1: Az életkor növekedésével az életszínvonalra vonatkozó elvárások növekednek, míg a nyugdíjkorhatárhoz közelítve ezek csökkenő tendenciát mutatnak.

H2: A fővárosban lakók a „nagyon szűkös” és a „nagyon jó” életszínvonal megteremtéséhez magasabb összegeket társítanak, mint a vidéken lakók.

H3: Az erősebb női identitással rendelkezők alkati sajátosságaiknál fogva alacsonyabb összegeket társítanak a „nagyon szűkös” és a „nagyon jó” életszínvonalhoz, mint akiknek az elsődleges identitását más határozza meg.

H4: Ahogy növekszik a háztartásban élők száma, úgy monoton csökken annak megítélése, hogy mennyi pénzből tud „szűkösen” megélni egy fő.

H5: Ahogy növekszik a háztartásban élők száma, úgy monoton csökken annak megítélése, hogy mennyi pénzből tud „nagyon jól” megélni egy fő.

EMPIRIKUS KUTATÁS

A kutatásunkban való részvétel önkéntesen történt, a megkérdezés módja az online kérdőív volt, mely kitöltésére 2017 márciusában került sor. A kérdőívet összesen 195 nő töltötte ki. A kérdőívben többféle kérdéstípus szerepelt: egyszerű választás, válaszmátrix, rangsorolás és képhez kapcsolódó, rövid válasz. A kérdőív más kérdéscsoportokat is érintett, alapul véve az antwerpeni kutatás eredményeit, de itt csak az életszínvonalhoz kapcsolódó eredményeket ismertetjük. Az eredményeket SPSS programmal értékeltük ki.

Elsősorban arra voltunk kíváncsiak – a már ismert demográfiai hatásokat is számba véve –, hogy a szociális környezet és az identitás miként befolyásolja az egyéni vélekedést arról, mekkora összeg jelöli a „nagyon szűkös”, a „szerény”, az „átlagos”, a „jó” és a „nagyon jó” életszínvonalat. A háttérkonceptió tehát az volt, hogy annak megítélése, mennyi pénzre van szüksége egy háztartásnak, erősen függvénye annak, hogy az illető hány fős háztartásban él, milyen jövedelemmel rendelkezik, illetve milyen identitaskategóriájú. Vélekedésünk szerint ezek a tényezők meghatározzák a „repräsentatív heuristikákból” fakadó kognitív torzításokat, azaz a szükségletek nagyságának észlelését.

A „Hány fős háztartásban élnek?” kérdésre a következő válaszokat kaptuk (kiemeltük a három fontos, nagyobb elemszámú csoportot): 1. Egyedül él (25 fő); 2. Kétfős háztartásban (69 fő); 3. Négyfős háztartásban (35 fő). Eredményeink szerint, ahogy növekszik a háztartásban élők száma, úgy monoton csökken annak megítélése, mennyi pénzből tud megélni egy fő. Míg például egy egyedül élő átlagosan 125 ezer Ft-ot jelölt meg arra a kérdésre: „Mekkora összegre lenne szüksége egy olyan háztartásnak, mint az Öné ahhoz, hogy »nagyon szűkös« életszínvonalon megéljen?”, addig egy négyfős háztartásban élő ugyanerre a kérdésre átlagosan, egy főre vetítve, 54 ezer Ft-ot válaszolt. Egy egyedül élő átlagosan 483 ezer Ft-ot jelölt meg arra a kérdésre: „Mekkora összegre lenne szüksége egy olyan háztartásnak, mint az Öné ahhoz, hogy »nagyon jó« életszínvonalon megéljen?”, addig egy négyfős háztartásban élő ugyanerre a kérdésre átlagosan, egy főre vetítve, 150 ezer Ft-ot mondott. Tehát egy egyedülálló, ha szűkös feltételekről gondolkodik, nagyjából dupla összeget jelöl meg a négyfős családban élőhöz képest. Ugyanakkor, ha engedjük, hogy

meglendüljön az életszínvonalról alkotott fantázia, az egyedülálló már több mint háromszoros összeget mond. A jelenség hátterében feltételezésünk szerint az áll, egy családi kötöttségek nélkül élő embernek (hiszen nem tartozik felelősséggel a családtagjai iránt, kevésbé szokott hozzá a mindennapi anyagi megosztáshoz, hogy ne csak magát vegye figyelembe, amikor a havi bevételét felosztja a kiadások között) kevésbé korlátozott a fantáziája az anyagi lehetőségeit illetően is. Míg az, aki családban él, hozzászokik a korlátokhoz, és ahhoz, hogy megossza az idejét a munkája, családjá és különböző feladatok között, s ennek következtében korlátozottabban gondolkozik az anyagi lehetőségekről is. A különbség hátterében természetesen ott bújik az a racionális magyarázat is, hogy míg egy egyedül élőknek a teljes háztartása rezsiköltségét egyedül kell fedeznie, addig egy négyfős háztartásban ugyanez több részre oszlik. Ez különösen fontos lehet azokban a háztartásokban, ahol a lakhatás költsége a bevételek tetemes százalékát viszi el.

1. táblázat: Egy életszínvonalhoz szükséges becsült összeg és a háztartás nagyságának összefüggése (Háztartásának havonta mekkora összegre lenne szüksége [nettó Ft, egy főre], hogy a megadott életszínvonalon megéljen?)

	Nagyon szűkös életszínvonal (Sig. 0,000)	Átlagos életszínvonal (Sig. 0,000)	Nagyon jó életszínvonal (Sig. 0,000)
Egyedül él	125 000	225 000	483 000
Kétfős háztartás	78 000	133 000	255 000
Négyfős háztartás	54 000	83 000	150 000

Megjegyzés: Statisztikai módszer: varianciaanalízis. A táblázatban az érthetőség kedvéért az értékeket ezer Ft-ra kerekítettük, a számítások természetesen pontos értékekkel történtek

Forrás: Saját kutatás

Az identitás és életszínvonalbeli kilátások (alsó/felső határok) között is érdekes összefüggések rajzolódnak ki. Az identitáshoz kapcsolódó kérdést komplexitása miatt csak 70-en válaszolták meg, így csak ilyen kis elemszámmal tudtunk dolgozni az identitáshoz kötődő hipotézisek esetében. A tíz identitáskategóriát végül két nagyobb csoportba rendeztük: a „női szerepekhez kapcsolódó” (anya, háziasszony, feleség) és az „egyéb” (diák, állampolgár, testvér, barát, független, vezető, valamilyen társulás, szervezet tagja) identitáscsoportba. Ha az identitáskategóriákra vonatkozó, leginkább jellemző válaszokat nézzük, a következő sorrend alakul ki: a leggyakrabban bejelölt identitáskategória az „anya” volt, ezt követte a „független nő”, harmadik helyen pedig a „barát” (összesen 7-en) szerepelt.

Ezt követően megnéztük, hogy a „női szerepekhez kapcsolódó” és az „egyéb” csoport között van-e különbség a tekintetben, milyen becsléseket tettek arra vonatkozóan: „Mekkora összegre lenne szüksége a háztartásának ahhoz, hogy nagyon szűkös életszínvonalon/szerényen/átlagosan/jól, illetve »nagyon jó« életszínvonalon megéljen?” Azt vártuk, hogy az erősebb női identitású csoport, alkati sajátosságainál fog-

va, kisebb összegeket jelöl meg, mint a másik csoport. Eredményeink szerint minden megjelölt életszínvonal esetében a női identitású válaszadók alacsonyabb összegeket adtak meg, mint a nem női identitású csoport. Nagyon szűkös életszínvonal esetében a női identitásúak 147 ezer, a többiek 171 ezer Ft-ot adtak meg. A „nagyon jó” életszínvonal esetében 498 ezer és 540 ezer Ft jelentette az átlagot. Ennek háttérében valószínűleg az áll, hogy a magyar háztartások többségében a nők kezelik a pénzügyeket, így ők „földhözragadtabban” gondolkoznak a minimumról, illetve az esetleges lehetőségekről is. Ehhez képest a KSH tájékoztatója szerint 2017 januárjában nemzetgazdasági szinten az átlagos nettó kereset 182 ezer Ft volt. (Fontos tudni azonban, hogy a fővárosi és vidéki átlagkeresetek között jelentős különbség mutatkozik. A fővárosi dolgozók átlagosan 50%-kal többet keresnek, mint a vidéki emberek, így természetesen a kapcsolódó lehetséges keresetekről/életszínvonalról is eltérő gondolkodás jellemzi a két csoportot.)

A valóság, a lehetőségek keretezését (hogyan értelmezzük az eseményeket, a lehetőségeket stb.) tehát meghatározza az identitás. Érdekes arra is figyelni, hogy a női és nem női identitású csoportok milyen egyéb észlelési különbségeket mutatnak az általunk vizsgált gazdasági kérdésekben. Legelőször azt néztük meg, van-e jellemző jövedelmi különbség a női és nem női identitású csoport között, illetve hogy a pénzügyi attitűdjükben különböznek-e. Ezt egy pénzügyiattitűd-skálával – MAS – elemeztük (Roberts–Sepulveda, 1999). Az egy főre jutó havi nettó jövedelem alapján nincs szignifikáns különbség, de megmutatkozik az a tendencia, hogy a nem női identitású csoport havi nettó jövedelme magasabb. A pénzügyi attitűdökben kevésbé mutatnak különbséget a női és nem női identitású válaszadók, ha a nagyobb kategóriák szerint vizsgáltuk őket. Ha azonban a kategóriák egyes itemeit nézzük, már találhatók szignifikáns különbségek. A „Rendszeresen vadászom az akciókat” (Sig. 0,008), „Gondterhelt vagyok, ha pénzről van szó” (Sig. 0,039), „Sokszor automatikusan gondolom, hogy valamit nem engedhetek meg magamnak, még akkor is, ha ez nem igaz” (Sig. 0,007) itemek esetében a női identitásúak az előbbi állításokkal kapcsolatban szignifikánsan inkább egyetértettek. Ebből következtethetően a szorongás, a gondterheltség a pénzügyekkel kapcsolatban inkább jelen van az életükben, s talán ezzel is magyarázható, hogy az életszínvonalra vonatkozó kérdésekben alacsonyabb összehatárokat jelöltek.

Demográfia. Miután ezek az összefüggések kirajzolódtak, kíváncsiak voltunk, hogy a gondolkodás ily módon való helyzet adta determinációja („korlátok között” vagy anélkül hoz ítéletet az egyén) miként jelenik meg egyéb demográfiai jellemzők függvényében. Így megvizsgáltuk a kor, a lakhely, a családi állapot hatását is. Az életkori összehasonlítás esetében mutatkoznak meg a legerősebb szignifikáns különbségek. Négy korcsoportot határoztunk meg (2. táblázat), és minden életszínvonal-kategóriában ugyanaz a tendencia figyelhető meg: az első három kategóriában monoton nő, az utolsó kategóriában pedig visszaesik az életszínvonalhoz kapcsolódó átlagos jövedelmek becslése. A táblázatból jól látható, hogy az életkor növekedésével, a nyugdíjkorhatárhoz közelítve a szükségletek, elvárások és kilátások növekednek, míg 50 év fölött ezek csökkenő tendenciát mutatnak.

2. táblázat: Egy életszínvonalhoz szükséges becsült összeg és az életkor összefüggése
(Háztartásának havonta mekkora összegre lenne szüksége [nettó Ft],
hogy a megadott életszínvonalon megéljen?)

	Nagyon szűkös életszínvonal (sig. 0,008)	Átlagos életszínvonal (sig. 0,002)	Nagyon jó életszínvonal (sig. 0,006)
18–25 év	137 000	230 000	445 000
26–35 év	184 000	280 000	543 000
36–50 év	205 000	336 000	626 000
50 év felett	152 000	268 000	520 000

Megjegyzés: Statisztikai módszer: varianciaanalízis. A táblázatban az érthetőség kedvéért az értékeket ezer Ft-ra kerekítettük, a számítások természetesen pontos értékekkel történtek

Forrás: Saját kutatás

A lakhely esetében azt vizsgáltuk, vajon van-e hatása a fővárosi életformának arra, hogy a megkérdezettek milyen összegeket tartanak szükségesnek a „nagyon szűkös” és a „nagyon jó” életszínvonal megteremtéséhez. Nyilvánvalóan, akik egy magasabb életszínvonalon élnek, más perspektívákban gondolkoznak, mint akik szűkös feltételek között. Ezt igazolják a következő számok is. Budapesten és Pest megyében a 100 megkérdezett közül 59-en mondták azt, hogy 150 ezer Ft feletti az egy főre jutó havi jövedelmük (59%), míg vidéki településen 91 főből 52-en 150 ezer Ft alatti jövedelmet jelöltek meg (57%). Az eltérés szignifikáns (Sig. 0,018).

3. táblázat: Havi jövedelem (Ft, egy főre, nettó) és a lakhely összefüggése

	150 ezer Ft alatt	150 ezer Ft felett	Összesen
Budapest és Pest megye	41 fő (41%)	59 fő (59%)	100 fő
Vidéki település	52 fő (57%)	39 fő (43%)	91 fő

Megjegyzés: Statisztikai módszer: Khi-négyzet próba

Forrás: Saját kutatás

Jövedelem. Eredményeink szerint a legmagasabb jövedelmi sávba (egy főre jutó jövedelem magasabb, mint 250 ezer Ft) tartozók markánsan eltérnek az alacsony jövedelmi sávba tartozó megkérdezettektől (egy főre jutó jövedelem alacsonyabb, mint 150 ezer Ft) a tekintetben, hogy havonta mekkora összeg lenne szükséges számukra, hogy „nagyon szűkös”, illetve „nagyon jó” életszínvonalon megéljenek. A magasabb jövedelműek jelentősen magasabb összegeket határoznak meg. A „nagyon szűkös” kategóriában átlagosan 84 ezer Ft-ot, míg a „nagyon jó” kategóriában 282 ezer Ft-ot jelöltek meg. Ehhez képest az alacsonyban a „nagyon szűkös” életszínvonalat 73

ezer Ft-ban jelölték meg, a „nagyon jó” színvonalra pedig 228 ezer Ft-ot adtak meg átlagban. A legmagasabb fizetési kategóriába esők (350 ezer Ft felett) a „nagyon szűkös” életszínvonalnak megfelelő nettó összegszükségletet 222 500 Ft-ban, a „nagyon jó” életszínvonalat megtestesítő összeget pedig 734 ezer Ft-ban látják.

ÖSSZEFOGLALÁS

A bevezetőben ismertetett, széles körű európai uniós kutatás az életszínvonalat meghatározó tényezőket vizsgálta, és fogyasztói kosarakat alakított ki, amit az adott országban „minimálisan elfogadhatónak”, „megengedhetőnek” minősítettek a fókusz-csoportos beszélgetésbe bevont személyek. Ez a kvalitatív kutatás is, de korábbi hazai és nemzetközi vizsgálatok is rámutattak, hogy a szubjektív életminőséget, az érzékelt életszínvonalat sok személyes és környezeti tényező befolyásolja.

Jelen kutatásunk célja az irodalomból ismert hatótényezők kvantitatív jellemzése volt. Eredményeink szerint elmondható, hogy a jövőbeli életszínvonalra vonatkozó elképzelések és elvárások – legyen az a minimum vagy a vágyott maximum – erősen függnék nemcsak az egyén demográfiai jellemzőitől, hanem szociálpszichológiai jellemzőitől és identitásától is. Ezek a tényezők azonban kéz a kézben járnak. A háztartásban élők száma, a lakhely, a jövedelmi viszonyok természetes módon meghatározzák az egyén gondolkodási keretét – így kognitív heurisztikáit is –, s befolyással vannak az identitására is. Kutatásunk a korábbi eredményeket is egyértelműen megerősítette: az életkor növekedésével, a nyugdíjkorhatárhoz közelítve a szükségletek, elvárások és kilátások növekednek, míg 50 év fölött ezek csökkenő tendenciát mutatnak.

Kutatásunkkal elsősorban arra szeretnénk volna felhívni a figyelmet, hogy amikor embereket a megélhetésükhöz kapcsolódó elképzelésükről, vágyaikról kérdezzünk, fontos figyelembe venni az általunk vizsgált tényezőket is. Úgy véljük, hogy indokolt lenne nagy mintán, ismételt módon, kvantitatív eszközökkel megbízhatóan mérni ezeket az összefüggéseket, részben a döntéshozók támogatására, részben a társadalmi folyamatok dinamikájának meghatározására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés.* József Műhely, Budapest.
- Blanchflower, David G. – Oswald, Andrew J. (2001): Well-Being over Time in Britain and the USA. *Warwick Economic Research Papers*, No. 616.
- Diener, Ed (1984): Subjective Well-being. *Psychological Bulletin*, Vol. 95, No. 3, 542–575, <https://doi.org/10.1037//0033-2909.95.3.542>.
- Diener, Ed – Suh, Eunkook – Oishi, Shigehiro (1997): Recent Findings on Subjective Well-Being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, Vol. 24, No. 1, 25–41.
- Doyal, Len – Gough, Ian (1991): *A Theory of Human Need.* Guilford, New York.
- Easterlin, Richard A. (2001): Income and Happiness: Towards a Unified Theory. *The Economic Journal*, Vol. 111, No. 473, 465–484, <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00646>.
- Erikson, Erik H. (1965): *Childhood and Society* [1950]. In: *Kindheit und Gesellschaft.* Klett, Stuttgart.

- Erikson, Erik H. (1966a): Growth and Crisis of the "Healthy Personality" [1950]. In: *Identitást és Lebenszyklus*. Ed. Erik H. Erikson, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 55–122.
- Erikson, Erik H. (1966b): The Problem of Ego Identity [1956]. In: *Identitást és Lebenszyklus*. Ed. Erik H. Erikson, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 123–212.
- Fekete Zsuzsa (2006): Életminőség. Koncepciók, definíciók, kutatási irányok. In: *A szubjektív életminőség és forrásai. Biztonság és kapcsolatok*. Szerk. Utasi Ágnes, MTA Politikatudományi Intézete, Budapest, 277–309.
- Frey, Bruno S. – Stutzer, Alois (2002): *Happiness and Economics*. Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Gébert Judit (2012): A jólét mérésének elméleti alapjai és problémái. In: *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. Szerk. Bajmócy Zoltán, Lengyel Imre, Málovics György, JATEPress, Szeged, 303–317.
- Goedemé, Tim et al. (eds.) (2015): *Pilot Project for the Development of a Common Methodology on Reference Budgets in Europe*. Universiteit Antwerpen.
- Hámori Balázs (2003): Kísérletek és kilátások. Daniel Kahneman. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf., 9. sz., 779–799.
- Horley, James – Lavery, J. John (1995): Subjective Well-Being and Age. *Social Indicators Research*, Vol. 34, No. 2, 275–282., <https://doi.org/10.1007/bf01079200>.
- ImPROVE (2015): *WP13 Reference budgets*. TÁRKI, Budapest.
- Kahneman, Daniel – Slovic, Paul – Tversky, Amos (eds.) (1982): *Judgement under Uncertainty: Heuristics and Biases*. Cambridge University Press, New York, <https://doi.org/10.1017/cbo9780511809477>.
- Kahneman, Daniel – Tversky, Amos (1973): On the Psychology of Prediction. *Psychological Review*, Vol. 80, No. 4, 237–251, <https://doi.org/10.1037/h0034747>.
- Kahneman, Daniel – Tversky, Amos (1984): Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, Vol. 39, No. 4, 341–350, <https://doi.org/10.1037//0003-066x.39.4.341>.
- Kahneman, Daniel – Tversky, Amos (1996): On the Reality of Cognitive Illusions. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 3, 582–591, <https://doi.org/10.1037//0033-295x.103.3.582>.
- Koo, Jasook – Rie, Juil – Park, Kunseok (2004): Age and Gender Differences in Affect and Subjective Well-Being. *Geriatrics and Gerontology International*, Vol. 4, No. 1, 268–270, <https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2004.00224.x>.
- Kopp Mária – Martos Tamás (2011): *A magyarországi gazdasági növekedés és a társadalmi jólét, életminőség viszonya*. Magyar Pszichofiziológiai és Egészséglélektani Társaság, http://ess.tk.mta.hu/wp-content/uploads/2013/04/kopp_gazdasagi_novekedes.pdf.
- Lengyel György – Janky Béla (2003): A szubjektív jólét társadalmi feltételei. *Esély*, 14. évf., 1. sz., 3–25.
- Lomranz, Jakob et al. (1990): Subjective Well-being and its Domains across Different Age Groups: an Israeli Sample. *Aging*, Vol. 2, No. 2, 181–190, <https://doi.org/10.1007/bf03323915>.
- Pomázi Gyöngyi (szerk.) (2003): *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Roberts, James – Sepulveda, Cesar J. (1999) Demographics and Money Attitudes: A Test of Yamauchi and Templer's Money Attitude Scale in Mexico. *Personality and Individual Differences*, Vol. 27, No. 1, 19–35, [https://doi.org/10.1016/s0191-8869\(98\)00241-4](https://doi.org/10.1016/s0191-8869(98)00241-4).
- Sheldon, Kennon M. et al. (2005): Doing One's Duty: Chronological Age, Felt Autonomy, and Subjective Well-Being. *European Journal of Personality*, Vol. 19, No. 2, 97–115, <https://doi.org/10.1002/per.535>.
- Török Csilla (2010): *Identitástudat és egyenruha. Az Egyesült Államok, Franciaország és Magyarország mai katonai egyenruháinak interkulturális összehasonlítása*. BGF, Budapest, http://elib.kkf.hu/edip/D_15187.pdf.
- Tversky, Amos – Kahneman, Daniel (1974): Judgment Under Uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, Vol. 185, No. 4157, 1124–1131.
- Utasi Ágnes (2002): *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás. Új Mandátum*, Budapest.
- Veenhoven, Ruut (2003): Happiness. *The Psychologist*, Vol. 16, No. 3.
- Zhang, Xin-An – Cao, Qing (2010): For Whom Can Money Buy Subjective Well-being? The Role of Face Consciousness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 29, No. 3, 322–346, <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.3.322>.